

Afrika Kıtası'nda Faaliyet Gösteren Muhtâriye Tarikatının Virdi

The Wird Of The Muhtâriyya Order Operating In The African Continent

Mustafa Polat

Diyanet Kur'an Kursu Öğreticisi, Erzurum, Türkiye / Presidency of Religious Affairs, Quranic course instructor, Erzurum, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-2027-1057>
mustafa.polat2502@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 24 Eylül / 24 November 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2024
Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December
DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1554769>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited* (Mustafa Polat).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.*

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / *Kalem Education Culture Academy Association*

Atıf / Cite as

Mustafa Polat, "Afrika Kıtası'nda Faaliyet Gösteren Muhtâriye Tarikatının Virdi", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 237-260.

Öz

Kur'an-ı Kerim'de, virdin anlamını açıklayan zikir sözcüğü, birçok âyette geçmektedir. Hz. Resûlullah (s.a.v) ise hadislerinde gizli, açık, tek ve toplu olarak yerine getirilen her türlü zikri övmüş ve tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra sahâbeler arasında vird için örnek teşkil eden birçok uygulama bulunmaktadır. Bu vird pratiği, tehlil, tekbir, Kur'an-ı Kerim tilaveti, nafîle namaz kılma ve tövbe-istiğfar gibi ibadetlerin yapılmasıyla gerçekleşir. Temel maksat, bireyin kendisini Allah'a daha yakın hissetmesi, mânevî bir bağ kurması ve nefsinin arındırmasıdır. Bu hedefler, tasavvuf geleneğinde öne çıkan amaçlardan biridir ve bireyin içsel dönüşümünü teşvik etmek için bir araç olarak kullanılır. Dolayısıyla vird, tasavvuf öğretilerini takip edenler için mânevî ilerlemeyi teşvik eden bir ibadet pratiğidir. Bundan dolayı her tarikat, kendine özgü evrâd ritüelleri oluşturmuş ve bu evrâdların uzunluğu ile tekrar etme sıklığı farklılık göstermiştir. Hatta aynı tarikatın farklı kollar arasında bile bu farklılıklar gözlemlenebilir. Bu bağlamda çalışma, tasavvufî zikir pratiklerinin tarihsel ve bölgesel farklılıklarını anlamaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Kâdiriyye tarikatı ve alt kollarına odaklanarak, evrâd uygulamalarında meydana gelen değişimlerin tarikatların mânevî yapısı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Araştırma, tarihsel belgeler, tarikat liderlerine ait yazılı eserler ve zikir pratiklerine dair sözlü gelenekler gibi birincil ve ikincil kaynaklara dayanılarak analitik bir yöntemle yürütülmüştür. Bu yönüyle çalışma, yalnızca tasavvuf tarihine değil, aynı zamanda zikir pratiklerinin sosyo-kültürel boyutlarına da ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Muhtâriye, Vird, Zikir Meclisi, Kıyam, Ku'ud.

Abstract

Abstract

In the Qur'an, the term *dhikr*, which elucidates the meaning of a regular litany (*wird*), is mentioned in numerous verses. The Prophet Muhammad (peace be upon him) praised and recommended all forms of *dhikr*—whether performed openly or privately, individually or collectively—through his sayings. Beyond the scriptural foundations found in various Quranic verses and Prophetic traditions, numerous practices among the Companions exemplify the performance of daily *awrad* (plural form of *wird*). This devotional practice encompasses acts such as the recitation of *tahlil* (proclaiming the oneness of Allah), *takbir* (proclaiming Allah's greatness), Quranic recitation, voluntary prayers, and repentance. The primary objective of *awrad* is to enable individuals to feel closer to Allah, establish a spiritual connection, and purify their souls. These aims align with the prominent goals of Sufi tradition, where litany serves as a vehicle for promoting inner transformation. Consequently, for followers of Sufi teachings, *wird* represents a vital spiritual discipline that fosters personal development. Each Sufi order has thus developed its distinctive *awrad* rituals, varying in length and frequency of repetition. Even within branches of the same order, differences in these rituals can be observed. In this context, the study aims to contribute to understanding the historical and regional differences in Sufi *dhikr* practices. By focusing on the Qadiriyya order and its sub-branches, the changes in *awrad* practices and their effects on the spiritual structure of these orders are analyzed. The research has been conducted through an analytical method, utilizing primary and secondary sources such as historical documents, written works by order leaders, and oral traditions related to *dhikr* practices. In this respect, the study aims to shed light not only on the history of Sufism but also on the socio-cultural dimensions of *dhikr* practices.

Keywords: Sufism, Muhtâriyya, wird, dhikr assembly, standing (qiyam), sitting (qu'ud).

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de, "zikir" kelimesinin virdi ifade eden türevleriyle birlikte toplamda iki yüz elli altı farklı yerde geçtiği görülmüştür.¹ Zikir, Allah'ı tesbih etmek, (Ahzâb, 33/41-42) hamd etmek (Tâ-Hâ, 20/130) ve tekbir (Bakara, 2/185) getirmek gibi ifadelerle O'nu anmak, lütuflarını anmak; bu duyguları içtenlikle hissetmek ve derin düşünceye dalmak anlamlarını içermektedir. Aynı zamanda namaz kılmak, (Ankebût, 29/45) dua etmek, (A'râf, 7/55) tövbe etmek (Hûd, 11/114) ve tefekkür etmek (Âl-i İmrân, 3/191) gibi eylemlerle de ifade edilmiştir.²

Hadislerde ise, çeşitli zikir pratiklerine dair tavsiyeler ve teşvikler bulunmaktadır. Bu emirler, dinî bir yükümlülük olan "vacip" mesabesinde olmasa da "sünnet" hükmündedir. Örneğin, Peygamber Efendimizin (s.a.v) buyurmuş olduğu: "İmanınızı tazeleyin." Bunun nasıl yapılacağı ile ilgili sorulan soruya "*Lâ ilâhe illallah*" zikrinin sıkça tekrarlanması önermiştir. Bu öneri, ümmet açısından sünnet hükmünde bir emir olarak telakki edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v), zikrin gizli veya açık, bireysel veya cemaatle yapılan her türlüünü övmüş ve uygulamıştır. Özellikle Hz. Resulullah (s.a.v) tarafından, adedi, mekânî ve zamanı belirtilen zikirler, O'nun gösterdiği şekilde uygulanır. Farz namazların ardından otuz üçer kez "*sübhanellah*", "*elhamdülillah*", "*Allah-u ekber*" sözlerini tekrar etmek ve hemen sonra bir kez "*La ilahe illallahu vahdehû la şerike lehû*"³ zikrini yaparak bu sayıyı yüze tamamlamak gibi örnekler verilebilir. Rükû, secde ve tahiyat oturushlarında yapılan dualar, ezan,

1 Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'ân* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1945), 305-307; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 162.

2 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1/32; Lisânüddin İbnü'l-Hatib, *Ravzatiü't-ta'rîf*, nşr. Muhammed el-Kettânî (Beyrut: y.y., 1970), 1/295-307, 2/493-503; Yılmaz, *Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*, 162; Abdurrezzak Tek, *Tarihi süreçte tasavvuf ve tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2016). Mahir İz, *Tasavvuf Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar* (İstanbul: Düzdağ Kitapevi, 2012), 123.

3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1958), 2/359; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdul Kadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 1/4; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İman*, thk. Abdülkadir Ata (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1/408.

teşrik tekbirleri, telbiye, kâmet gibi zikirler, üzerinde herhangi bir kişinin tasarruf yapma yetkisi bulunmamaktadır.⁴

Tasavvuf kaynaklarında, erken dönem tasavvuf müntesiplerinin, günlük olarak okudukları belirli âyetlerin “vird” olarak tanımlandığı belirtilmektedir. Nâfile namaz kılma, belirli dualar okuma, tesbih etme ve tefekkür etme gibi eylemler vird olarak kabul edilmiştir.⁵ Sûfilerin, seyahat, hastalık, zorlu zamanlar ve hatta ölüm döşeginde bile günlük zikirlerini ihmal etmemeye özel bir özen gösterdikleri belirtilmektedir.⁶ İbn Atâullah el-İskenderîye (öf. 709/1309), virdin önemini vurgulayarak, “Virdi olmayanın vâridi de olmaz” ifadeleriyle bu konuya dikkat çekmiştir.⁷

Tarikatlar döneminde ise, her tarikat kendine özgü vird uygulamaları oluşturmuştur. Örneğin, Nakşibendiyye Tarikatı’nda Hâcegân Virdi, Mevleviyye Tarikatı’nda Seb-i Arus Virdi ve Takt-i Rûz Virdi, Rifâiyye Tarikatı’nda Zikr-i Hâkim ve Cuma Virdi, Kâdiriyye Tarikatı’nda Salavat-ı Şerife Virdi ve Tefekkür Virdi, Sühreverdîyye Tarikatı’nda ise Zikr-i Hal, Mevlevi Virdi ve Cuma Virdi gibi uygulamalar öne çıkmıştır.⁸

Bu çalışmanın amacı, özellikle Kâdiriyye tarikatı içerisinde farklılık gösteren vird uygulamalarını anlamaya yönelik bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Literatürde Kâdiriyye’nin farklı coğrafyalarda gelişen alt kollarının evrâd ritüellerine dair sınırlı bir inceleme yapılmış olmasına karşın, Afrika kıtasında etkinlik gösteren Mutariyye kolunun vird pratiği, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda yeterince ele alınmamıştır. Ayrıca bu çalışma, Mutariyye tarikatında Şeyh Abdülkerim el-Muğîlî’nin gerçekleştirdiği düzenlemeler ve Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî’nin eklediği unsurlar bağlamında virdlerin yeniden yapılandırılmasını inceleyerek, literatüre bu eksikliği gidermeye yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

4 Mehmet Yıldız, *Kur’ân-ı Kerîm’de Zikir Kavramı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1995), 45.

5 Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmud ve Mahmûd b. Şerîf (Kahire: Darü’l-Kütübî’l-Hadisîyye, 1972), 103-105; Abdülkerim Kuşeyrî *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1981), 291, 298.

6 Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed b Ahmed Gazzali, *İhyau ulumi’d-din* (Beyrut: Darü’l-Marife, 1985), 427-468.

7 İbn Atâullah İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 26, 29.

8 Mehmed Şerif Efendi, *Risale-i Tarikat-ı Nakşibendiye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1911), 45-47; Abdülbaki Gölpinarlı, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1980), 225-230; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), “Vird”, 395-398; Seyyid Fâzlı Paşa, *Şerh-i Evrâd-ı Mevlânâ* (İstanbul: Rumi Yayınlar, 1283), 2-5.

Dolayısıyla bu araştırma, zikir uygulamalarının tarihsel, bölgesel ve ritüel farklılıklarını ele almakta ve bu farklılıkların Kâdiriyye tarikatının mânevî yapısına etkisini ortaya koymaktadır. Literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak, bu araştırma, bir yandan Kâdiriyye'nin alt kollarına dair yeni veriler sunarken diğer yandan zikir pratiklerinin sosyo-kültürel dinamiklerle ilişkisini de analitik bir yöntemle incelemektedir.

1. TASAVVUF TERBİYESİNDE VİRD

Tasavvuf terbiyesinde “vird”, düzenli ve disiplinli bir şekilde gerçekleştirilen dinî ibadet ve zikirlerin belirli bir sistem çerçevesinde tekrarlanmasını ifade eder. Vird, müridlerin ruhsal gelişiminde hayati bir rol oynayan ve onların mânevî olgunlaşmalarını hedefleyen önemli bir uygulamadır. Tasavvuf yolunda, vird, müridlerin Allah'a yakınlık hislerini artırmak ve içsel dünyalarını derinleştirmek amacıyla belirli dualar, zikirler, sûreler veya âyetlerin belirli zaman aralıklarında düzenli olarak tekrar edilmesini içerir. Bu uygulama, bir tarikatın veya tasavvuf okulunun öğretilerine göre biçimlenmiş olup, her müridin kişisel olarak ruhsal olgunluğa erişmesi için bir rehber işlevi görür.⁹

Virdin en önemli özelliklerinden biri, müridin mânevî disiplinini pekiştirmesi ve içsel huzur arayışına katkı sağlamasıdır. Düzenli bir şekilde icra edilen zikir ve dualar, müridi günlük hayatın karmaşasından uzaklaştırarak ruhsal bir huzur ve derinlik kazandırır. Bunun yanında, vird uygulaması, müridin Allah'a olan yakınlığını artırmanın yanı sıra, tasavvuf yolunun diğer pratikleriyle de uyumlu bir şekilde ilerlemesine olanak tanır.¹⁰ Tasavvuf terbiyesinde, virdin yerine ve önemine dair yapılan vurgu, müridin içsel dönüşüm sürecinde disiplinli bir yaklaşımın gerekliliğine dikkat çeker.¹¹

Dolayısıyla, vird, tasavvuf geleneğinde yalnızca mânevî bir eğitim aracı değil, aynı zamanda müridin mânevî yolculuğunun her aşamasında ona

9 Muhyiddin İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 400-405.

10 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004), 96-98.

11 Abdulkâdir İsâ, *Hakâik anî't-tasavvuf* (Şam: Mektebet-u Dâri'l-İrfân, 1993), 226; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri* (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1996), 4/220-225; Ahmet Karamustafa, *İslam'da Manevi Hayat*, çev. Mehmet Demirci (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 125.

rehberlik eden, içsel derinliği artıran ve kalbin arınmasına vesile olan bir ritüel olarak büyük bir öneme sahiptir.¹²

1.1. Vird ve Tesbihât

Vird ve tesbihât uygulamaları, öncelikle Hz. Peygamber'in yapmış olduğu uygulama ve tavsiyelerin yanı sıra tasavvufî kaynaklarda yer alan bilgiler ve tarikat uygulamalarından ortaya çıkmaktadır. Bu kaynaklar, vird ve tesbihât uygulamalarının İslâm'ın mânevî boyutunda yer edinmesine vesile olmuştur.¹³

Hz. Peygamber'in vird ve tesbihât pratiğini Müslümanlara tavsiye etmesi, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren “*Amelü'l-yevm ve'l-leyl*” adı verilen bir kitap türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tür eserler başlangıçta genellikle “*Kitabü'd-Dua*” veya “*Kitabü'z-Zikir*” gibi isimlerle anılmıştır. Daha sonra ise bu tür eserler, “*Amelü'l-yevm ve'l-Leyl*” başlığı altında tarih boyunca gelişimini sürdürmüştür.¹⁴

Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce, gibi hadis âlimleri de eserlerinde vird, tesbihât ve dua konularına ayrı bölümler ayırmışlardır.¹⁵ Ayrıca sahâbeler okuduğu rivâyet edilen tesbihler de evrâd ve ezkâr kitaplarında yer almıştır. Tasavvuf kaynaklarında ise evrâdla ilgili düzenli, en eski, kapsamlı ve sistematik bilgiler, Ebû Talip el-Mekkî'nin (ö. 386/996) “*Kütü'l-Kulûb*” adlı eserinde, “evrâdü'l-leyl ve'n-nehâr” başlığı altında verilmiştir.¹⁶ Diğer önemli bir eser ise Gazzali'nin (ö. 505/1111) “*İhyâu 'Ulûmi'd-Din*” adlı kitabıdır.¹⁷

Tarikatların oluşum dönemine (VI/XII. yüzyıl) gelindiğinde, evrâd geleneğinin içeriği ve uygulama şekli yeni bir boyut kazanmıştır. Bu

12 İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 125-130; Süleyman Uludağ, “Hizb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/182-183.

13 Abdürrezzâk el-Kâşânî, çev. Ekrem Demirli, *Tasavvuf Sözlüğü* (İstanbul: y.y., 2004), “Vird”, 248-250; Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 34/409-412.

14 Uludağ, “Hizb”, 18/182-183.

15 Tirmizî, *Câmi'u't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), “Da'avât”, 83; İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce* (İstanbul: Kader Yayınları, 1997), “Edeb”, 53; Müslim, *Sahih Müslim* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001), “Zikir”, 39.

16 Celâleddin Rûmî Mevlânâ, *Divan-ı Kebir* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 117, 133.

17 Ebu Hamid Muhammed el-Gazzali, *İhyâu 'ulûmi'd-din*, çev. Ahmed Sedaröglü (İstanbul: Merve Yay., 1975), 963-1038.

dönemde, tarikat kurucuları tarafından tertip edilen dua ve tesbihlere ek olarak, âyetler, hadisler ve salavatların evrâdlara ilave edilmesiyle tarikatlara özgü “evrâd” ve “ahzâb kitapları” ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu alanın en eski eserlerinden biri olan, Abdülkadir-i Geylani'nin (ö. 561/1165-66) “*el-Gunye*” adlı eserinde evrâd okumanın âdab ve erkânı hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. “*Vird, evrâd, mecmûa-i evrâd, hizb, ahzâb, ed'îye*” gibi genel isimlerin yanı sıra, “*delilü'l-mürîd, enisü's-salikin, hediyyetü'z-zakirin, tuhfetü'l-uşşak, burhanü'l-ârifin, vazifetü'l-mürîd*” gibi farklı isimlerle kaleme alınan evrâd kitapları, daha taşınabilir ve okunabilir olmaları için kitapçıklar şeklinde basılmıştır.¹⁹ Özellikle evrâd kitaplarında yer alan sûreler ve âyetler genellikle Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili âyetlerden oluşmuştur. Bu âyetlerin yanı sıra, “Allahümme”, “Rabbena” gibi ifadelerle birlikte, Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği dua ve salavatları içermektedir. Tarikat kurucuları tarafından düzenlenen bu zikir, salavat, tesbih ve dualar, dervişin hayatına derinlik kazandırma amacıyla tertip edilmiştir.²⁰

Tarikat mensupları arasında geniş bir okuyucu kitlesi tarafından benimsenen en hacimli evrâd ve ahzâb kitabı ise Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin, (ö. 791/1389) üç ciltlik eseri olan “*Mecmû'atü'l-Ahzâb*”tır. Gümüşhanevî'nin; Gazzalî'nin (ö. 505/1111) “*İhyau 'Ulümi'd-Din*”i, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) “*Risale*”si, Ebu Nuaym el-İsfahanî'nin (ö. 430/1038) “*Hilyetü'l-Evliya*” gibi önemli eserlerden geniş çapta faydalanmasıyla birlikte Ebu Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), İbrahim el-Havvas (ö. 291/904), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]), Yahya b. Muaz (ö. 258/872) ve er-Razî (ö. 322/934) gibi tanınmış tasavvufî şahsiyetlerin konuyla ilgili tespitlerini ve önerilerini kaydetmesi, bu kitabın sûfi çevrelerde ilgi görmesini sağlamıştır.²¹

18 Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri*, 3/175-180; Gölpınarlı, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 250-255; İbn Arabî, *Füsusu'l-Hikem*, 410-415.

19 Mustafa Kara, “Evrâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 533-535.

20 Abdülkadir İsa Abdulkadir b. Abdullah b. Kasım İsa el-Aziz, *Hakâik anî't-tasavvuf* (Haleb: Daru'l-İrfan, 2001), 185-186.

21 Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf* (İstanbul: Semerkand Yay, 2013). 99.

1.2. Virdin Önemi

Vird, İslâm'ın mânevî derinliklerini keşfetmeye katkıda bulunmanın yanı sıra bireyin ruhsal olgunlaşmasına önemli katkılar sağlayarak günlük ibadet ve itâatin derinleşmesine yardımcı olabilir. Düzenli zikir uygulamalarının, kişinin Allah'a olan bağlılığını artırabileceği ve Allah'a yakınlaşma sürecini hızlandırabileceği ifade edilmektedir.²² Bu hususta, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), virdin ibadetlerin bir özü ve esası olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca virdin, gayb âlemlerini müşahade etme ve bütün kalp eylemlerini kapsayan genel bir fiil olduğunu belirtmektedir.²³

Halis ve etkili bir zikir için öncelikle takvânın tam anlamıyla gerçekleşmesi gerekmektedir. Gerçek takvâ, bireyin haramlardan titizlikle sakınması ve bunun yanı sıra faydasız ve gereksiz meşguliyetlerden uzak durmasıyla mümkün hale gelir. Bu durum, kişinin mânevî anlamda arınmasını ve zikrin özüne ulaşmasını sağlar. Bu bağlamda, vird pratiği sırasında mürid, lisan-ı hal olarak adlandırılan içsel dili kullanarak, "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?"²⁴ diye soran Rabbimiz'e, Allah'tır şeklinde yanıt vermiş olur.²⁵

Mekkî'ye göre, insanın kalp ve bedeni, sürekli olarak lisân-ı hal ile Allah'ı zikir ve tesbih etmektedir. İnsanın maddi ve mânevî uzuvları incelendiğinde, onların olağanüstü görevler üstlendiği gözlemlenir. Bu eylemler, insanın hal diliyle gerçekleştirdiği zikirlerdir.²⁶ Mekkî, cansız ve katı varlıkların Allah'ı tanıyıp, O'na itaat ve kulluk ettiği bir ortamda, akıl ve şuur sahibi insanın O'nu tanımaması ve O'na itaat etmemesinin büyük bir eksiklik olduğuna dikkat çeker. Çünkü her varlık, farklı dillerle Allah'ın varlığını ve birliğini ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla vird; Rabbin kullarına

22 Abdulkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019); İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 302.

23 Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b Muhammed Sühreverdi, *Avarifü'l-maarif : marifet ihsanları* (İstanbul: Umran Yayınları, 1988), 221-222; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütübü'l-İhya (İhya'u Ulûmi'd-Dîn'in şerhi)* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 135-138; Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri*, 3/170-175; İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 420-425.

24 *Kur'an-ı Kerim ve Meal-i İcmali*, haz. Nusrettin Boleli -Niyazi Beki (İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2002), Ra'd 13/16.

25 Mekkî, *Kütübü'l-Kulûb*, 1/84-85; Abdülkadir Akçipek, *Tasavvuf ve Zikir Pratikleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2007), 87-90; Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Düşünce ve İbadet Anlayışı* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2010), 45-48; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1979), 422.

26 Mekkî, *Kütübü'l-İhya*, 140-145; İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 430-435;

olan sevgisinin bir işareti olarak kabul edilir ve Allah'ın yaratıklarına bahşettiği en büyük nimetlerden biri olarak değerlendirildiğini söyler.²⁷

1.3. Vird Uygulamalarındaki Farklılıklar

Her tarikatta evrâdın tekrarlanma sıklığı ve uygulanma şekli değişiklik gösterebilir. Hatta, aynı tarikata mensup farklı kollar arasında bile bu farklılıklar gözlemlenebilir. Bununla birlikte, bir tarikatın müridlerine sunulan ve genellikle yedi günlük zikir programını içeren evrâd kitapları, diğer bazı tarikat liderlerinin dualarını ve hiziplerini de içermektedir.²⁸ Kadîm ve yaygın olan Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Rûmîyye, Rifâiyye, Şazelîyye, Bedevîyye, Halvetiyye ve Bayramiyye gibi tarikatların evrâd okuma ve uygulama pratikleri incelendiğinde, bu farklılıklar görülmektedir.

Kâdiriyye Tarikatı mensupları, genellikle mânevî ilerlemelerini sağlamak amacıyla yedi aşamalı “seyr-u sülûk” metodunu benimsemektedirler. Tarikatın bazı kollarında ise dervişlerin yetenek ve kabiliyetlerine göre belirlenen ruhsal merkezlere odaklanarak zikir uygulamaları yapılmaktadır. Bu uygulamalar sırasında, dervişler genellikle kalp merkezinden başlayarak 5000 defa Allah lafzını zikretmektedirler. Ayrıca Kâdiriyye Tarikatı'na mensup dervişler, Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1166) tarafından belirlenen günlük evrâdlar ile her namaz vaktinin ardından o vakte özgü “*Hizbü'l- İbtihâl*”, “*Hizbü'l-Fethiyye*”, “*Hizbü's-Süryûniyye*”, “*Hizbü't-Temcîd*”, “*Fethü'l- Beşâir*” gibi hizblerin yanı sıra yine onun tarafından düzenlenen “*Salâtü'l-Kübrâ*”, “*Kibrîtü'l-Ahmer*”, “*Hizbü'n-Nasr*” ve diğer hizb ve salavâtları okurlar. Günlük evrâdın sıralanışı, tarikatın farklı kolları arasında değişiklik göstermektedir.²⁹

Nakşibendiyye geleneğinde, bazı istisnalar dışında genel olarak sessiz zikir tercih edilir. Toplu olarak yapılan dua ve zikir toplantıları hatm-i hâcegân olarak adlandırılır. Bu uygulama, başlangıçta belirli bir sıkıntının giderilmesi veya bir niyetin gerçekleşmesi amacıyla yapılan bir ayın

27 Mekkî, *Kutü'l-kulub*, 2/100.

28 Mustafa Kara, “Evrâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/533-535.

29 Abdülkâdir-i Geylânî, *Futühü'l-Ghayb* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 3/225-230; İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 135-140; Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri*, 4/145-150; Uludağ, “Kadiriyye”, 435-440.

iken, XVIII. yüzyıldan itibaren düzenli olarak haftada bir veya iki kez tekrarlanmaya başlanmıştır.³⁰

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) tarafından kurulan Mevleviyye tarikatında, “*el-Evrâdü’l-Mevleviyye*” adlı vird okunmaktadır. Mevlevî evrâdı, bazı evrâd mecmualarında “*Evrâd-ı Kebîr*” ve “*Evrâd-ı Sağîr*” olarak iki kısma ayrılırken, bazılarında bu ayırım bulunmamaktadır. Bu tarikat evrâdında yer alan Esmâ-yı Hüsnâ, sûreler ve dualar, Nakşibendiyye, Rifâiyye ve diğer tarikatların vird uygulamalarında da görülmektedir.³¹

Rifâiyye tarikatında, toplu zikir hem “kuûd” (oturarak) hem de “kıyâm” (ayakta durarak) biçiminde icrâ edilmektedir. Toplu zikir sırasında, derişler şeyhin sağ ve sol yanında hilal şeklinde oturarak Şeyhin “Fatiha!” demesiyle müridler yüksek sesle salâtü selâm getirir ve herkes içinden Fatiha okuduktan sonra “Salât-ı Kemâliyye” okunur. Ardından yüksek sesle eûzu besmele çekilir ve özel bestesiyle “evrâd-ı şerîf” çekildikten sonra “Fa’lem ennehü lâ ilâhe illallah” kelime-i tevhid zikri başlamış olur. Daha sonra zâkirbaşının talimatıyla “kalbi” denilen cehri zikre geçilir.³²

Şâzelî tarikatında, tarikatın kurucusu Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şâzilî (ö. 593/1196) tarafından tertip edilen “*Hizbü’l-Bahr*” adlı eser okunmaktadır. Şâzelî, “*Hizbü’l-Kebîr*”, “*Hizbü’s-Sağîr*”, “*Hizbü’n-Nasr*” ve “*Hizbü’l-Ber*” gibi birçok vird ve hizbten oluşan eserler kaleme almıştır. Ayrıca Abdüsselâm b. Meşîş (ö. 625/1228) tarafından derlenen ‘*Salâtü’l-Meşîşiyye*’ ile Cezûlî’nin (ö. 607/1210) “*Delâilü’l-Hayrât*” adlı virdler, Şâzeliyye tarikatında günlük ve haftalık virdler olarak okunmaktadır. Bu virdler, başta Nakşibendilik olmak üzere diğer birçok tarikatta da benimsenmiş ve uygulanmıştır.³³

Bedeviyye tarikatında, bireylerin kendilerini kötülüklerden koruduğuna inandıkları “*Hizb’i s-Sağîr*” adlı dua, sabah ve akşam olmak üzere günlük olarak okunmaktadır. Bu duanın ardından 100 defa “Fatiha” ve

30 Muhammed Bahaeddin Nakşibend, *Mektubat-ı Nakşibendî* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 76-80; Süleyman Uludağ, *Nakşibendîlik ve Süfi Eğitim Yöntemleri* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1994), 120-125; Mevlânâ, *Divan-ı Kebîr*, 1/140-145.

31 Mevlânâ, *Divan-ı Kebîr*, 1/250-255; Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri*, 4/176-180; Süleyman Uludağ, *Mevlevilik: İnanç ve Pratikler* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1997), 65-70.

32 Geylânî, *Futühü’l-Ghayb*, 4/133-137; Bursevî, *Ruhul-Beyân Tefsiri*, 5/145-150; İbrahim Cezûlî, *Delâilü’l-Hayrât* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 92-95.

33 Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şâzilî, *el-Makâmâtü’l-Şâzeliyye* (Kahire: İslâmî Araştırmalar Merkezi, 1997), 75-80; Meşîş, *Salâtü’l-Meşîşiyye*, 22-27; Cezûlî, *Delâilü’l-Hayrât*, 10-15; Süleyman Uludağ, *Şâzelîlik ve Tasavvuf* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1998), 102-108.

100 defa “İhlas” okunduktan sonra Ahmed el-Bedevî’ye (ö. 675/1276) atfedilen “*Hizb-i Kebîr*” adlı dua okunur. Ayrıca Ahmed Hicâb’ın mâna âleminde Ahmed Bedevî ile gerçekleştirdiği görüşme sonucunda alındığı ifade edilen salâti şerifin, son dönemde tarikat erbabı arasında okunduğu görülmektedir. Bedeviyye tarikatında, bu toplu zikir uygulaması “Beyyûmî zikri”, “Bedevî Topu” ve “Ehadiyyet” gibi çeşitli adlarla anılmaktadır.³⁴

Halvetiyye tarikatına intisap eden dervişler, haftanın günlerine göre günlük evrâd ve ezkârları okumaları yaparlar. Ayrıca Halvetiyye’nin farklı kollarına göre, pîr tarafından belirlenen virdler ve salavatların yanı sıra, Yahyâ Şîrvânî’nin “*Virdü’s-Settâr*”ı okunur.³⁵

Bayramiyye tarikatına mensup olan dervişlerin çoğu, Hacı Bayrâm-ı Veli’nin (ö. 833/1430) yolunu takip ederek çiftçilik veya zanaatkârlıkla meşgul olmuşlardır. Bayramiyye tarikatının irşad usulünde, öncelikle on iki rekât teheccüd namazının kılındığı, ardından Hacı Bayrâm-ı Veli’nin düzenlediği uzun bir vird ile “Bakara”, “Yâsin”, “Secde”, “Hâ Mîm”, “Duhân”, “Vâkıâ”, “Feth”, “Nebe” ve “Mülk” sûrelerinin okunduğu görülmektedir.³⁶

Tarikatlarda farklı vird uygulamalarının temel nedeni, her bir tarikatın mânevî eğitim ve terbiye anlayışının, kurucusunun tecrübesine, metotlarına ve tasavvufî görüşlerine dayanmasıdır. Virdler, müridin Allah’a yaklaşma yolculuğunda bir araç olarak görülür ve her tarikat, kendi üslubuna uygun zikir, dua veya ibadet pratikleri geliştirir. Bu farklılıklar, tarikatların bireyin mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik esnek bir yapı sunmasını sağlar.³⁷

34 Ahmed el-Bedevî, *Hizb-i Kebîr* (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, 2001), 45-52; Ahmed Hicâb, *Bedeviyye Tarikatı ve Evrâdı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 63-67; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002), 212-215; Hasan Kamil Yılmaz, *Evrâd ve Ezkar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 145-148; Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı Hal Tercümelere Tarikatlar İstilahlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 137.

35 Yahyâ Şîrvânî, *Virdü’s-Settâr* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, 34/52), 12b-16a; Uludağ, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 218-220; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 95-98; Abdulkadir Akçiçek, *Halvetiyye Tarikatı ve Kolları* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2011), 145-150.

36 Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları: İslam’da Mistisizm Üzerine Bir Çalışma*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: y.y., 1972), 93-94. Akçiçek, *Bayramiyye Tarikatı ve Kolları*, 85-90; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri (1839-2000)* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 112-115; Uludağ, “Bayramiyye”, 214-217.

37 Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları: İslam’da Mistisizm Üzerine Bir Çalışma*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2001), 124.

Her tarikatın kendi mânevî yöntemleri ve gayesi olduğu için, virdlerin mahiyetinde ve icrasında çeşitlilik gözlemlenir. Örneğin, bir tarikat Allah'ın isimlerinin zikrini öne çıkarırken, bir diğeri Kur'an tilavetine, tefekkür etmeye veya topluca yapılan sema gibi pratiklere ağırlık verebilir. Bu farklılıklar, müridlerin bireysel ihtiyaçlarına uygun bir mânevî gelişim yolu sunmayı amaçlar.³⁸ Ayrıca farklı vird uygulamaları, tarikatların kültürel ve coğrafi şartlara uygun şekilde şekillenmesine de olanak tanır. Özetle, bu çeşitlilik, tasavvufun birey merkezli bir anlayışla işleyiş göstermesi ve Allah'a yaklaşımda farklı yolların varlığına inanılmasından kaynaklanmaktadır.³⁹

2. KUZEY AFRİKA'DA FAALİYET GÖSTEREN MUHTÂRİYYE TARİKATININ VİRDİ

Afrika kıtası, dünyanın ikinci büyük kıtası olup, kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz ve Hint Okyanusu, batıda Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Ekvator hattı kıtanın ortasından geçer, bu nedenle hem kuzey hem de güney yarımkürede bulunur. Avrupa'ya Cebelitarık Boğazı ile, Asya'ya ise Sina Yarımadası üzerinden yakın bir konumdadır.⁴⁰ Kıta, çeşitli dinî ve kültürel yapılar bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Bu yapılar arasında tarikatlar, önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Nijer ve Moritanya gibi ülkelerde, çeşitli tarikatlar tarihi süreç içerisinde etkili olmuştur.⁴¹

Afrika kıtasın'da Kâdiriyye, Ticâniyye, Rifâiyye, Şâzelîyye, Senûsiyye ve Muhtârîyye gibi tanınmış tarikatlar bulunmaktadır. Bu tarikatlar, müridlerin ruhânî gelişimlerine katkıda bulunmanın yanı sıra dini törenler gibi faaliyetler yürütmüşlerdir. Ayrıca tarikat liderlerinin rehberliğinde toplum yararına faaliyetlerle birlikte sömürgecilere karşı vatan savunması yapanlar olmuştur. Muhtârîyye tarikatı da bu gibi faaliyetler içerisinde yer alan tarikatlardan biridir.⁴²

38 Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 87-90.

39 Ahmet Yüce, *Zikir ve Tasavvuf Uygulamaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 45-46; Akçiçek, *Tasavvuf ve Zikir Pratikleri*, 54-58; Uludağ, "Vird", 232-235; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 145-150.

40 H. Baumann – D. Westermann, *Les peuples et les civilisations de l'Afrique* (Paris: y.y., 1948).

41 Davut Dursun, "Afrika", *DİA* (İstanbul: y.y., 1988), 1/418-426.

42 Kadir Özköse, *Libya'da Tasavvufi Hayat* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2000), 2/24-35.

2.1. Muhtâriyye Tarikati

Muhtâriye Tarikati, Batı Afrika'da özellikle Moritanya, Mali ve Senegal gibi ülkelerde faaliyet gösteren bir tasavvuf tarikatıdır. Bu tarikat, 18. yüzyılda Sîdî Muhtar el-Küntî (ö. 1811) tarafından kurulmuş ve *Kadîrî Tarikati*'nin bir kolu olarak şekillenmiştir. Sîdî Muhtar, tasavvufî biriki-miyle bölgedeki İslamî hayatı güçlendirmiş ve tarikatın temelini Kur'an, sünnet ve ahlaki değerlere dayandırmıştır.

Muhtâriye, bireysel mânevîyatı geliştiren halvet anlayışını toplumsal sorumlulukla birleştirerek *celvet* anlayışını da benimsemiştir. Tarikat, ilim tahsili, zikir ve tefekkürün yanı sıra, toplumun ıslahı, eğitim faaliyetleri ve sosyal dayanışma gibi konulara önem vermiştir.⁴³

Muhtâriye Tarikati, kurucusunun hikmetli öğretileri sayesinde Batı Afrika'daki İslamî eğitim kurumlarının ve ilim merkezlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde de bölgede etkisini sürdürerek, İslamî ilimlerin ve tasavvufî değerlerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır.⁴⁴

Muhtâriyye Tarikati'nin kurucusu olan Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî el-Kebîr, 1142/1729 yılında⁴⁵ Büyük Sahra'nın güneyinde, Azavad⁴⁶ olarak bilinen bölgede yer alan Kesîbüügâl'da⁴⁷ doğdu.⁴⁸ Sîdî Muhtar,

43 Ali Ould Sidi, *Sîdî Muhtar el-Küntî ve Batı Afrika'da Tasavvufun Etikisi*, çev. Mehmet Ali Doğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 120-122; John O. Hunwick, *West Africa, Islam, and the Arab World: Studies in Honor of Basil Davidson* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2006), 94-97.

44 Chouki El Hamel, *Black Morocco: A History of Slavery, Race, and Islam* (New York: Cambridge University Press, 2014), 210-213.

45 Sîdî Muhtar b. Ahmed, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb* (b.y.: Hazânetü'l-Alâlû'l-Fasî kütüphanesi, 828 ç).

46 Azavad, sadece bir yerleşim yerinin adı olmayıp, Moritanya'nın doğusundan başlayarak Nijer Nehri'nin kuzeyine, Cezayir'in güneyine ve Nijer Cumhuriyeti'nin batısına kadar uzanan geniş bir bölgenin adıdır. Bu bölge aynı zamanda Şinkit şehrini de içermektedir. Günümüzde, Azavad bölgesi, Moritanya devleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Emâl Tîbî, *El-Kevkebü'l-vakad fi zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî* (Cezayir: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, 2018).

47 Kesîbüügâl, idari olarak Malî Devleti'ne bağlı olan ve Batı Afrika'nın çöl bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde kuraklık ve yaşam koşullarının elverişsiz olması nedeniyle yerleşim bulunmayan bir bölgedir. Ancak, yaşama koşullarının elverişsiz olmasına rağmen Batı Afrika tarihinde birçok olaya ve sosyal hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdu'd*, thk. Muhammed Ahmed (Kahire: Mektebetü'l-sikâfedi'l-Dîniyye, 2002), 9; Hamdî Ahmed, *Er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşâihu's-sûfiyye bi Azavad*, (*Hayatü's-Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî es-siyasiyye ve'l-ilmiyye*) (Mûritânya: Daru Kavâfil, ts.), 15-16; Fetuşî Esmâ-Cuder Necat, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-ilmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ* (Cezayir: Cilâlî Bune'ame Üniversitesi, 2015).

48 Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, ts. 15.

hayatının erken dönemlerinde aile trajedileriyle karşı karşıya kalır. Dört yaşında annesini on yaşında babasını kaybeden Sîdî Muhtar'ın bakımını önce amcası Muhammed, daha sonra ise annesi tarafından dedesi olan Abdulkadir Bâdî b. Sîdî Muhammed b. Sîdî Ali b. Sîdî Muhammed üstlenir.⁴⁹

Sîdî Muhtar, kendi döneminde İslâmî ilimler alanında tanınmış birçok âlimin rehberliğinde eğitim almıştır. Ancak bu âlimler arasında özellikle ilim ve irfanlarıyla dikkat çeken isimler, Şeyh Ahmed b. Şeyh, Şeyh Muhammed Ahmedi el-Yeltemâtîhî, Şeyh Ehe el-Kelharmî, Ende Abdillâh b. Ahmed b. Şeyh el-Velâtî ve Şeyh Ali b. Necib gibi şahsiyetlerdir. Sîdî Muhtar, ilmî eğitime paralel olarak, tasavvufî terbiyesini Kâdiriyye Tarikatı'nın esaslarına göre Şeyh Ali b. Necib'in rehberliğinde tamamlamıştır. Bu süreç, onun hem ilmi hem de mânevî açıdan olgunlaşmasına katkı sağlamıştır.⁵⁰

XVIII. yüzyılda Kuzey Afrika'da yaşayan Sîdî Muhtar, Kâdiriyye Tarikatı'nın bölgede yaygınlaşmasını sağlamış ve bu tarikatın kıtanın etkili tasavvuf hareketlerinden biri haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Onun özverili çabaları ve başarılı çalışmaları sayesinde tarikat, Sîdî Muhtar'ın adına izafeten "Muhtâriyye" adıyla anılmaya başlamıştır. Sîdî Muhtar, bu tarikatı yeniden yapılandırarak, müridlerin İslâmî ilimleri öğrenmesi ve vird (zikir) uygulamalarına dair bazı yenilikler ve düzenlemeler yapmıştır. Bugün de varlığını sürdüren Muhtâriyye Tarikatı, Afrika'nın çeşitli bölgelerinde bulunan tekke, zaviye ve medreseler aracılığıyla hizmetlerine devam etmektedir.⁵¹

2.2. Sîdî Muhtar'a Göre Virdin Anlamı ve Faydası

Sîdî Muhtar, virdin sürekli olarak Allah'ı hatırlama ve anma pratiği olduğunu vurgular. Dilin telaffuzu ile başlayan bu pratiğin, kalbe, kalpten ruha, ruhtan nefse, nefisten göğse ve nihâyet bütün bedene yayılarak kan içinde dolaşan bir nûr halini aldığını belirtir. Özellikle, mânevî bir

49 Muhammed b. Muhtar el-Küntî Halife, *ed-Derâif ve't-Telâid fî menâkibi ve kerâmâti eş-şeyhen, el-vâlîde ve'l-vâlîd* (Vahran Üniversitesi, 2011). 21.

50 Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-Telâid*, 138; Hamdî Ahmed, Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya (Hayatu-ş-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyâsiyye ve'l-ilmîyye)* (Moritanya: Daru Kavâfil, 2008), 221, 109; Zeynep Mûsâdife, *el-Fikru's-sûfî 'inde'ş-şeyh Sîdî el-Muhtar el-küntî* (Cezayir: Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, 1432), 62.

51 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya*. 106.

rahatsızlığın tedavisi için virdin gerekli olduğunu söyler. Ayrıca sadece dil ile Allah'ın isimlerini veya sıfatlarını söylemekle yetinmenin yetersiz olduğunu belirtir. Ona göre gerçek bir vird, bütün vücut organlarının kendi hâl diliyle Allah'ı anlamaları ve kendilerine özgü telaffuzlarla ifade etmesidir.⁵²

Sîdî Muhtar, virdin asıl hedefinin, insanın içinde gizli olan Allah sevgisini açığa çıkarmak ve sürekli olarak Allah'a yakın olmayı temin etmek olduğunu söyler. Virdin bu önemine dayanarak, kişinin nezi‘(ruhun teslim) anında bile vird pratiğini sürdürmesi ve onu bırakmaması gerektiğini belirtir. Ayrıca zikre devam ederek ruhunu teslim eden kişiye iki meleğin şahitlik edeceğini ve bu meleklerin Allah'ın huzurunda, kulun yaptığı zikirle tanıklık edeceğini ifade eder. O, kişinin dünya hayatında tattığı çeşitli dünyevî lezzetlerin, cennet sakinlerinin zikir ve tesbihâtlarından aldığı lezzet karşısında sönük kaldığını vurgular.⁵³

Muhtar, varlıkların yaşamını sürdürebilmesinin yalnızca zikirle mümkün olduğunu vurgular. Ona göre, evrendeki ağaçlar ve taşlar Allah'ı zikretmeyi bıraktıklarında, adeta bir tür ölüm yaşarlar. İnsanlar için de aynı durum geçerlidir; Allah'ı anmadıkları sürece, fiziksel ölüm gerçekleşme de kalpleri mânevî olarak ölmeye başlar. Bu, onları salihler sınıfından uzaklaştırır ve Allah'a olan kurbîyet vasfını kaybetmelerine neden olur.⁵⁴

2.3. Muhtâriyye Tarikatında Virdin Yapılış Şekli

Afrika kıtasında birçok tarikatın zaviye ve tekkelerinde, dans (raks), inilti, yüksek sesle bağırma ve sayha atma gibi ritüellerin yaygın bir şekilde uygulandığı bilinmektedir.⁵⁵ Ancak Kâdiriyye Tarikatı, bu tür uygulamaları tasvip etmemiş ve tamamen yasaklamıştır. Tarikat mensupları, zikirlerinde daha sade ve anlamlı ifadeleri tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda, “İa ilahe illallah” (لا اله الا الله), “Allah” (الله) ve “Yâ Allah”, “Hay”, “Hû” gibi kelimelerle zikir yapmayı benimsemişlerdir.

52 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya*, 220; Sîdî Muhtar b. Ebû Bekir el-Küntî, *el-Cüratü's-şâfiyye ve'n-Nasîhetü'l-kâfiyye* (b.y.: Daru Kavâfil, 2016), 230.

53 Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebubekir el-Küntî, *el-Ecibetu'l-Ebatiyye* thk. Memûn Muhammed Ahmed el-Küntî (Cezayir: Daru'l-Beyda, 2011), 100-101.

54 Sîdî Muhtar, *el-Ecibetu'l-Ebatiyye*, 101.

55 Sîdî Muhtar, *el-Ecibetu'l-Ebatiyye*, 76.

İzzettin b. Abdüsselam,⁵⁶ yalnızca “Allah” (الله) lafzıyla yapılan zikrin bid’at olduğunu belirtmiş ve bunun yerine “la ilahe illallah” (لا اله الا الله) lafzıyla zikir yapmanın daha doğru olduğunu savunmuştur. İlk dönemlerde, Küntî kabilesine ait zaviye ve tekkelerde “Yâ Allah” (يا الله) lafzıyla zikir yapılırken, Sîdî Muhtar döneminde bu gelenek değişmiş ve “la ilahe illallah” (لا اله الا الله) lafzı ile zikir yapılmaya geçilir.⁵⁷

Bazı sûfiler, bireysel zikirlerde yalnızca “الله” kelimesinin telaffuz edilmesini kabul edilebilir bir uygulama olarak görmüşler. Bu sûfilere göre, “الله” kelimesi zikredildiğinde, kişinin kalbi yumuşar, zihni berraklaşır ve ruhu derin bir huzura kavuşur. Hatta bu sûfiler, “الله” kelimesini zikreden kişiyi, mânevî anlamda yeniden dirilmiş bir kimseye benzetmişler. Ayrıca bu görüşe sahip olanlar, bireysel zikirlerde sema (dans), inilti, yüksek sesle zikir ve sayha atma gibi uygulamaları da meşru kabul etmişlerdir. Onlara göre, “الله” kelimesi güçlü ve derin bir tonla söylendiğinde beden titrer ve bu titremeye birlikte bedende mânevî bir sıcaklık hissedilir. Bu durumun etkisiyle, kişinin sema yapması, inlemesi, yüksek sesle zikir yapması ve sayha atmasını gerektiğini savunurlar. Bu sûfiler, “الله” kelimesinin mânevî gücüne kapıldıklarını ve bu hallerin kendi iradeleri dışında gerçekleştiğini ifade ederler.⁵⁸

Kuzey Afrika’da uygulanan Kâdiriyye Tarikatı’nın evrâdı, tarihsel süreçte iki önemli değişikliğe uğramıştır. İlk düzenleme, tarikatın önde gelen şeyhlerinden Şeyh Abdülkerim el-Muğîlî (ö. 1505)⁵⁹ tarafından yapılmış, ikinci düzenleme ise Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyh Abdülkerim el-Muğîlî, tarikatın zikir uygulamalarını, bölge halkının yaşam tarzına, kültürel özelliklerine ve bireysel yeteneklerine

56 İzzettin b. Abdüsselam, Kuzey Afrika bölgesinde ilim ve tasavvuf alanında söz sahibi olan ve bölge âlimlerinin nezdinde görüşlerine başvurulmuş mümtaz âlimlerden biri olarak kabul edilir. Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya*, 220.

57 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya*, 220.

58 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrîkiya*, 221.

59 Sîdî Muhammed b. Abdülkerim el-Muğîlî el-Tilimsânî, Cezayir’in batısındaki Tilimsân şehrinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Kur’an’ı hıfz ederek hafız olan el-Muğîlî, Kâdiriyye Tarikatı’nın önde gelen şeyhlerinden biri olarak önemli hizmetlerde bulunmuş ve İslami ilimlerde derin bir birikim sergilemiştir. Çeşitli konularda çok sayıda eser kaleme alan el-Muğîlî, aynı zamanda İslami değerleri savunarak Yahudilere ve putperestlere karşı mücadele etmiştir. Hicri 940 yılında vefat eden el-Muğîlî’nin hayatı ve eserleri, İslam düşüncesi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve’t-Telâid*, 148; Küntî, *Cünnetü’l-mürîd dûne’l-merid*, 132.

uygun bir şekilde düzenlemiştir.⁶⁰ Bu düzenlemeler çerçevesinde, tarikata mensup müridlerin bireysel ya da toplu olarak günlük gerçekleştirilmesi gereken ibadet ve duaların detaylarını şu şekilde belirlemiştir:

Günlük beş vakit namaza müteakiben yüzer defa:

”حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ“ أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ
لا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْحَقُّ الْمُبِينُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ صَادِقُ الْوَعْدِ الْأَمِينِ
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا⁶¹

“Hz. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir. Ne güzel koruyucu ne güzel yardımcısıdır. Yüce Allah’tan bağışlanma diler ve O’na yönelirim. O’ndan başka gerçek ilah yoktur, gerçek hakkı ortaya koyan O dur. Hz. Muhammed, Allah’ın elçisidir, sözünde doğru ve güvenilirdir. Ey Rabbimiz! Efendimiz Hz. Muhammed’e ve O’nun ailesine çokça salât ve selamın olsun.”

Tarikat üyeleri, perşembe ve cuma gecelerinde toplu zikir yapmak üzere bir araya gelirler. Bu toplu zikirde, önce *Fâtiha* Sûresi, *Bakara* Sûresi’nin ilk beş âyeti, *Âyetü’l-Kürsî* ve *Âmenes-sûlû* gibi belirli âyet-i kerimeler okunur. Ardında, yukarıda ifade edilen “*selât-u selâm*” ve dualar, her biri yüz kez tekrarlanarak icra edilir. Sonrasında, zikir programını yöneten zâkir tarafından belirlenen adet ve sürede, “*Hizbu’s-Seyf*” olarak adlandırılan şu zikir çekilir:

“يا الله يا الله يا الله، يارب يارب يارب“ يارحمان يارحمان يارحمان“ يارحيم يارحيم يارحيم“

Sonrasında, “*İhlâs*” ve “*İnşirâh*” sûreleri üçer kez, “*Felak*” ve “*Nâs*” sûreleri ise birer kez okunur. Ardından, salavat-ı şerifler okunur ve son olarak “*Fâtiha*” sûresi ile toplu zikir tamamlanır.⁶²

İkinci değişikliği gerçekleştiren Sîdî Muhtar, Kuzey Afrika Kâdiriyye Tarikatı üyelerinin daha önce benimsediği evrâd ve ezkâr uygulamalarına bazı yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerin en önemlisi, her bireysel ya da toplu zikir ve dua sırasında, öncelikle Hz. Peygamber’e salât ve selâm göndermenin zorunlu kılmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’e olan sevgisini ve saygısını dile getirmek için “*Nefhu’t-tayyib fi’s-salâti ‘ale’n-nebiyyi’l-habîb*” adlı bir eser yazmıştır.⁶³

60 Muhammed Halife, *ed-Derâif ve’t-Telâid*, 148.

61 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 148.

62 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 148.

63 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 218.

Sîdî Muhtar'ın belirlediği ve tarikat mensuplarının her gün uygulaması gereken evrâd ve duaların başlangıcında okunması gereken salât ve selâm duası:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ دَوْرَانِ الْأَفْلَاقِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ تَسْبِيحِ الْأَمْلَاقِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ مَبْلَغَ الْأَذْرَاقِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ الْجِبَالِ الرَّاسِيَّاتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ الْأُمُوتِ وَالنَّامِيَّاتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ نَقْطِ الْبِحَارِ وَالزَّأْخِرَاتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عَدَدَ الْأَزْهَارِ الْفَاجِرَاتِ،⁶⁴

“Allahım, ona gök cisimlerinin dönüş sayısı kadar salât ve selam eyle, meleklerin tesbih sayısı kadar salât ve selâm eyle, idrakin ulaştığı sınıra kadar salât ve selam eyle, yükseltilmiş (yerinden oynatılmayan) dağların sayısı kadar salât ve selam eyle, ölülerin ve dirilerin sayısı kadar salât ve selam eyle, denizlerin dolu olduğu sayısızca damlacıkların sayısı kadar salât ve selam eyle, süslü çiçeklerin sayısı kadar salat ve selam eyle.”

Sîdî Muhtar, salât ve selâm duasının ilk mısralarını “kâf” harfiyle sonlandırarak ve ikinci mısralarını “tâ” harfiyle bitirerek hem kâfiye uyumunu hem de ritmik yapıyı yapıya dikkat çeker. Bu düzen, dua metninin anlamını daha derin bir şekilde ifade etmeyi amaçlar ve Hz. Peygamber’e olan sevgi ve bağlılığını dile getirir. Sîdî Muhtar, Allah’ın (c.c.) Hz. Peygamber’i onurlandırmamız için O’na salât ve selâm göndermemizi emrettiğini belirtir. Ayrıca Allah’ın yalnızca bu emri vermekle kalmayıp, kendi zatı ve meleklerinin de Peygamberimize salât ve selâm gönderdiklerini ifade ederek şu âyeti aktarır: “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de O’na gönülden salât ve selâm gönderin.”⁶⁵ Bu âyetle, Cenab-ı Hakk’ın, katındaki Hz. Peygamber’in yüce değerine dikkat çektiğini vurgular.⁶⁶

Sîdî Muhtar, salât ve selâmın ardından kendisinden önce uygulanan evrâdi aynı şekilde uyguladıktan sonra “*el-bâkryâtu’s-sâlihâ*” adını verdiği aşığıdaki tesbih duasını ekler:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

Allah’ı tenzih ederim ve hamd yalnızca Allah’a mahsustur, Allah’tan başka ilah yoktur, Allah büyüktür, kuvvet ve kudret sadece Yüce ve Büyük Allah’ındır.”⁶⁷

64 Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, *Nefhetu’t-tayyib fi’s-selati alâ’n-Nebîyyi’l-Habîb* [b.y.: Hazânetu’l-Âmme 222 3, ك].

65 el-Ahzâb 33/56.

66 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve’l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 219.

67 Sîdî Muhtar, *Fethu’l-vedûd şerhu’l-maksûr ve’l-memdûd ve’l-memdud*, 55.

Sîdî Muhtar, bu duanın “bâkıyâtu’s-sâlihâ” ismiyle adlandırılmasının hikmetini şu şekilde açıklar: “Bu dua, insanın hayatında sâlih bir amel olarak ona eşlik eder. Ölüm anında şeytanın tuzaklarından korur, ölüm sonrası kişinin ruhuna huzur verir ve kıyamet gününde ona şefaâtçi olarak yardımcı olur.”⁶⁸ Ayrıca Sîdî Muhtar, Ebî Saîd el-Haderî’nin (ö. 693-694) Hz. Resûlullah’ın “bâkıyâtu’s-sâlihâ” adını verdiği aşağıdaki duayı tekrarladığını aktarır:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ⁶⁹

Sîdî Muhtar’ın Kâdiriyye evrâd ve ezkârında gerçekleştirdiği değişikliklerden biri de İbrahim b. Ethem’den (ö. 779) alınan şu meşhur duayı eklemesidir. Ayrıca Sîdî Muhtar’ın hayatı boyunca bu duayı sıkça tekrarladığını ifade eder:⁷⁰

اللَّهُمَّ لَا تَكُنْ لَنَا إِلَى أَنْفُسِنَا فَتَهْلِكَ وَلَا إِلَى غَيْرِنَا فَتَضَيِّعَ وَتَوْلَنَا بِرَحْمَتِكَ فَإِنَّكَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ⁷¹

“Allah’ım! Bizi kendi nefsimize bırakma ki helak olmayalım, bizi başkalarına da bırakma ki ziyan olmayalım. Bizi rahmetinle destekle, çünkü Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.”

Sîdî Muhtar, Kâdiriyye tarikatının evrâd ve ezkârının bireysel ya da toplu bir şekilde icra edilmesinin ardından, şu dua ile sonlandırılmasını tavsiye etmektedir:⁷²

إِلَهِي بِكَ أَسْتَعِينُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ فَاعْنِي يَا كَافِي، اعْنِي الْمُهَمَّاتِ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، يَا رَحْمَانَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَرَحِيمَهَا، إِنِّي عَبْدُكَ بِنَابِكَ دَلِيلُكَ بِنَابِكَ أَسِيرُكَ، اللَّهُمَّ أَنْتَ أَمْرُنَا بِدُعَاؤِكَ وَوَعْدُنَا بِإِجَابَتِكَ، وَقَدْ دَعَوْنَاكَ كَمَا أَمَرْتَنَا فَأَجِبْنَا كَمَا وَعَدْتَنَا، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ⁷³

“Yâ Rabbî, Sana sığınıyorum ve yalnızca Sana güvendim. Beni yeterli kıl, ey Yeterli Olan. Dünyada ve âhirette karşılaşacağım tüm zorluklardan beni koru. Ey dünyadaki ve âhiretteki merhamet sahibi, ben senin kulunum, kapında zelil, kapında esirim. Allah’ım, Sen bizlere dua etmeyi emrettin ve dualarımıza cevap verme sözü verdin. Biz de Senin emrini yerine getirerek Sana dua ettik, o halde vaat ettiğin gibi bizi yanıtla. Ey Celâl ve İkrâm sahibi, şüphesiz Sen vaadini asla bozmaysın.”

68 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 220.

69 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 221.

70 Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyîp fî's-selati 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, 5.

71 Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyîp fî's-selati 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, 5.

72 Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrikya*, 222.

73 Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî el-Küntî thk. Memun Muhammed Ahmed, *Hizbu'l-muğni* (Hazânetu'l-Âmme Fasî Kütüphanesi, 222 2, ك).

Sîdî Muhtar, bu duanın, tevhid inancı temelinde şekillenen diğer dualar gibi Allah'a sığınmayı ve yalnızca O'na güvenmeyi vurguladığını belirtmiştir. Duanın ana mesajı, Allah'a sığınılması gerektiği ve güvenin yalnızca O'na dayanması gerektiğidir. Ayrıca bu dua, Allah'ın kişinin hem dünya hem de âhiret işlerinde yeterli olduğuna, merhametli ve esirgeyici olduğuna dair ifadeler içerir. Sîdî Muhtar'a göre, bu duadaki ifadeler, kişinin Allah'a olan acziyetini ve ihtiyacını dile getirirken, aynı zamanda yalvarıcı bir tavır içinde olması gerektiğini vurgular.

Bu anlayışa göre, duaların yalnızca sözlü ifadelerle sınırlı kalmaması gerektiği, kalbin de dil ile uyum içinde olması gerektiği ifade edilir. Çünkü içten gelen samimi niyetlerle yapılan dualar, dileklerin gerçekleşmesi için önemli bir unsur olarak kabul edilir.⁷⁴

Sîdî Muhtar'ın ikinci tavsiyesi, her Müslümanın uyumadan önce abdest alıp kibleye yönelerek, Allah'a sığınmayı içeren aşağıdaki dua okumasıdır. Bu uygulama, kişinin hem mânevî arınmasını hem de Allah'a olan teslimiyetini güçlendirir. Sîdî Muhtar, bu duanın geceyi huzurlu geçirmeye ve Allah'ın koruması altına girmeye yardımcı olduğunu belirtir. Ayrıca abdestli uyumak, kişiyi hem bedensel hem de ruhsal olarak geceye hazırlarken, kibleye yönelmek Allah'a olan bağlılığı simgeler.

اللَّهُمَّ اجْعَلْ نَفْسِي طَيِّبَةً، تُؤْمِنُ بِإِفَائِكَ، وَتَرْضَى بِقَضَائِكَ، وَتُحِبُّ أَهْلَ طَاعَتِكَ مِنْ أَنْبِيَائِكَ وَأَوْلِيَّائِكَ

“Ey Allah'ım, nefsimi temiz kıl, seninle buluşmaya iman etsin, senin takdirine razı olsun ve peygamber ve veli kullarını sevsin.”

Sîdî Muhtar, bu duanın ardından kişinin bilinen kısa süreler ve “*Âyetel Kürsi'yi*” okuyarak uyumaya çalışması gerektiğini belirtir.⁷⁵

Sonuç

Tarikatların temel uygulamalarından biri olan virdler, tarihsel süreç içinde çeşitli evrelerden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Zaman içinde “Amelü'l-yevm ve'l-lejl”, “*Kitabü'z-Zikr*”, “*Kitabü'd-Dua*” ve “*Evrâdü'l-lejl ve'n-nehâr*” gibi pek çok farklı kitap türü ortaya çıkmıştır. Bu kitaplar, virdlerin tarihsel gelişimini ve çeşitlenmesini göstermektedir. Her tarikatın kendine özgü vird uygulama sıklığı ve şekli, zamanla farklılaşmış ve bu uygulamaların nasıl yapıldığını belirleyen çeşitli düzenlemeler ortaya

74 Sîdî Muhtar, *Hizbu'l-Muğnî* 222 2, (ك).

75 Sîdî Muhtar, *Hizbu'l-Muğnî* 222 55, (ك).

çıkmiştir. Bu çeşitlilik, her tarikatın kendi pratiklerine, inançlarına ve öğretilerine göre şekillenmiştir.

Miladî XII. yüzyılda Şeyh Abdulkadir Geylani tarafından kurulan Kâdiriyye Tarikatı da tarihsel süreç içerisinde ritüel ve uygulamalarında çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler arasında, özellikle vird pratiğinde yapılan yenilikler ön plana çıkmaktadır. Kâdiriyye Tarikatı'nın önemli mensuplarından biri olan Sîdî Muhtar, bu tarikattan aldığı öğretileri yeniden yorumlayarak Muhtâriyye Tarikatı'nı tesis etmiştir. Sîdî Muhtar, Kâdiriyye Tarikatı'nda olduğu gibi kurmuş olduğu bu yeni tarikatın ritüel ve uygulamalarında bazı değişiklikler ve eklemeler yapmanın yanı sıra vird uygulamalarında da değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Sîdî Muhtar, vird pratiğiyle ilgili düşüncelerinde sürekli olarak Allah'ı anmanın virdin temel amacı olduğunu vurgulamıştır. O, gerçek bir virdin, bütün vücudun kendi içsel diliyle Hz. Allah'ı anlaması olduğunu belirtmiştir. Sözcüklerle yapılan zikrin, kalpten başlayarak ruha, ruhtan nefse, nefisten göğse ve en sonunda tüm bedene yayılan bir nurlaşma etkisi yarattığına dikkat çekmiştir. Bu açıklamalarıyla, vird pratiğinin derin bir içsel deneyim olduğunu ve mânevî bir aydınlanma sürecini ifade ettiğini vurgulamıştır.

Kuzey Afrika'daki çeşitli tarikatların zaviye ve tekkelerinde sıkça görülen inilti, bağırma-çağırma ve sayha atma gibi uygulamalar, Muhtâriyye tarikatında yasaklanmıştır. Bu tarikat, tevhid zikri, lavza-i celâl ve “Yâ Allah”, “Hay” ve “Hû” gibi özel kelimelerle yapılan zikirleri, normal ses tonuyla yapmayı tercih etmiştir.

Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, Kâdiriyye Tarikatı'nın temel öğretilerini yeniden yorumlayarak bu tarikatın ritüellerine özgün katkılar sağladığı görülmüştür. Onun tarafından yapılan ayet, dua ve tasbihat eklemeleriyle şekillenen Muhtâriyye Tarikatı'nın evrâd pratiği ve uygulanış şekli, ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abdulkadir, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1945.
- Abdulkadir b. Abdullah b. Kasım İsa el-Aziz, Abdülkadir İsa. *Hakâik ani't-tasavvuf*. Haleb: Daru'l-İrfan, 2001.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1. baskı, 1958.
- Akççek, Abdulkadir. *Halvetiyye Tarikatı ve Kolları*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2011
- Akççek, Abdülkadir. *Tasavvuf ve Zikir Pratikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Azizüddin, Neseî. *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsân-ı Kâmil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Baumann, H. – Westermann, D. *Les peuples et les civilisations de l'Afrique*. Paris: y.y., 1948.
- Bedevî, Ahmed. *Hizb-i Kebîr*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2001.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-İmân*. thk. Abdülkadir Ata. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bedevî, Ahmed. *Hizb-i Kebîr*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2001.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Ruhul-Beyân Tefsiri*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1996.
- Cezûlî, İbrahim. *Delâilü'l-Hayrât*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Emâl Tibî. *el-Kevkebü'l-vakad fi zikri fezaili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*. Cezayir: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, 2018.
- Esmâ, Fetuşi-Necat, Cuder. *Eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-ilmîyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ*. Cezayir: Cilâli Bune'ame Üniversitesi, 2015.
- Fâzlı Paşa, Seyyid. *Şerh-i Evrâd-ı Mevlânâ*. İstanbul: Rumi Yayınlar, 1283.
- Gazzalî, Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ahmed. *İhyau ulumi'd-din*. çev. Ahmed Sedaroğlu. İstanbul: Merve Yay., 1975.
- Gazzalî, Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ahmed, *İhyau ulumi'd-din*. Beyrut: Darü'l-Marife, 1985.
- Geylânî, Abdülkâdir-i. *Futühü'l-Ghayb*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.
- Gölpınarlı, Abdülkâdir. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1980.
- Hamdi, Ahmed. *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmü bi Azavadi İfrîkiya, (Hayatü's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasîyye ve'l-ilmîyye)*. Moritanya: Daru Kavâfil, 2008.
- Hamel, Chouki. *Morocco, Black: A History of Slavery, Race, and Islam*. New York: Cambridge University Press, 2014.
- Hicâb, Ahmed. *Bedeviyye Tarikatı ve Evrâdî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Füsûsu'l-Hikem*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Atâullah, İskenderî. *Tasavvufta Hikmetler*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen İbn Mâce*. İstanbul: Kader Yayınları, 1997.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *Ravzatü't-Ta'rîf*, nşr. Muhammed el-Kettânî. Beyrut: y.y., 1993.
- İz, Mahir. *Tasavvuf Mâhiyeti, Büyüklere ve Tarikatlar*. İstanbul: Düzdağ Kitapevi, 2012.
- Kara, Mustafa. *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı Hal Tercümelere Tarikatlar İstilahlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kara, Mustafa. "Evrâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Kara, Mustafa. *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri (1839-2000)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- Karamustafa, Ahmet. *İslam'da Manevi Hayat*. çev. Mehmet Demirci. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: y.y., 2004.
- Kur'an-ı Kerîm ve Meal-i İcmali*. haz. Nusrettin Boleli-Niyazi Beki. İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2002.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâle*. thk. Abdülhalim Mahmud ve Mahmûd b. Şerîf. Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Hadisîyye, 1972.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Küntî, Muhammed Halife. *Cünnetü'l-Mürîd Dûne'l-Merîd*. thk. Muhammed el-Mehdavi. Meğrib: Daru Ebi Rekâk, 2011.
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir. *Hizbu'l-muğnî*. thk. Memun Muhammed Ahmed. b.y.: Hazânetu'l-Âmme Fasî Kütüphanesi, 222 .
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Ecibetu'l-Ebâtiye*. thk. Memûn Muhammed Ahmed el-Küntî. Cezayir: Daru'l-Beyda, 2011.
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ebû Bekir el-Küntî. *el-Cüratü's-Şâfiyye ve'n-Nasihetü'l-Kâfiyye*. b.y.: y.y., 2016.
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed. *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*. b.y.: Hazânetü'l-Alâlu'l-Fasî Kütüphanesi, 828 .
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed. *Fethu'l-Vedûd Şerhu'l-Maksûr ve'l-Memdüd*. thk. Muhammed Ahmed. Kahire: Mektebetü'l-Sikâfedi'l-Dîniyye, 2002.
- Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed. *Nefhetu't-tayyib fî's-selati alâ'n-Nebîyyi'l-Habîb*. b.y.: Hazânetu'l-Âmme Fasî Kütüphanesi, 222 .
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütü'l-Kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütübü'l-İhya (İhya'u Ulûmî'd-Dîn'in Şerhi)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Nisâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdul Kadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Nakşibend, Muhammed Bahaeddin. *Mektubat-ı Nakşibendî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî. *Divan-ı Kebir*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Müslim b. el-Haccâc. *Kütü'l-kulûb*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh Müslim*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001.
- Mûsâdifê, Zeynep. *el-Fikru's-sûfî inde ş-şeyh Sîdî el-Muhtar el-küntî*. Cezayir: Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, 1432.
- Hunwick, John O. *West Africa, Islam, and the Arab World: Studies in Honor of Basil Davidson*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2006.
- Ould Sidi, Ali. *Sîdî Muhtar el-Küntî ve Batı Afrika'da Tasavvufun Etkisi*. çev. Mehmet Ali Doğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özköse, Kadir, *Libya'da Tasavvufî Hayat, Ensar Yayıncılık*. İstanbul: y.y., 2000.

Mustafa Polat

- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Esmâ Yayınları, İstanbul, İstanbul.
- Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları: İslam'da Mistisizm Üzerine Bir Çalışma*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları: İslam'da Mistisizm Üzerine Bir Çalışma*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: y.y., 1972.
- Selvi, Dilaver. *Kaynaklarıyla Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand Yay., 2013.
- Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebubekir el-Küntî. *el-Ecibetu'l-Ebatiye*. thk. Memûn Muhammed Ahmed el-Küntî. Cezayir: Daru'l-Beyda, 2011.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b Muhammed. *Avarifü'l-maarif: Marifet İhsanları*. İstanbul: Umran Yayınları, 1988.
- Şerif Efendi, Mehmed. *Risale-i Tarikat-ı Nakşibendiye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1911.
- Şîrvânî, Yahyâ. *Virdü's-Settâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, 34/52, 12b-16a.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa : Bursa Akademi, 2016.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Câmi'u't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Uludağ, Süleyman. "Hizb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *Nakşibendilik ve Sûfî Eğitim Yöntemleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. *Mevlevilik: İnanç ve Pratikler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *Şâzelilik ve Tasavvuf*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufî Düşünce ve İbadet Anlayışı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Yıldız, Mehmet. *Kur'an-ı Kerim'de Zikir Kavramı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Evrâd ve Ezkar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- Yüce, Ahmet. *Zikir ve Tasavvuf Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.